

Szitka Szabolcs

Új lehetőségek felkutatása a fiatalkorúak büntetés-végrehajtásában, reszocializációjuk elősegítése érdekében

A fiatalkorú fogvatartottakkal való elkülönített, speciális foglalkozás gondolata az 1908. évi I. Büntető Novellát tekintve idén száz esztendő s a hazai büntetés-végrehajtás történetében. Ezen mérföldkö a fiatalkorú bűnelkövetők nevelésére alapozta a büntetési rendszert. Az azóta eltelt száz esztendő alatt számtalan elképzelés látott napvilágot, több, egymástól jelentősen eltérő gyakorlat alakult ki.

A fejlődés két legmarkánsabban elkülönülő iránya mára egymás mellett párhuzamosan létező, bizonyos tekintetben átjárható, egyebekben áthidalhatatlan különbségekkel bíró intézményrendszerben rögzült. A részben azonos végrehajtási fokozatba tartozó, életkori sajátosságait, szükségleteit, jellemző adottságait tekintve homogén fiatalkorú fogvatartotti populáció két eltérő struktúrájú rendszerben, javítóintézetekben, valamint büntetés-végrehajtási intézetekben nyer elhelyezést. E két rendszer eltérő fejlődéséből fakadóan a javítóintézeti modellre döntően a széleskörűen alkalmazott, nagy létszámú foglalkoztató személyzetet igénylő, európai színvonalat képviselő kezelési módszerek a jellemzőek, a büntetés-végrehajtásban kialakult rendszerrel szemben. A fiatalkorúak büntetés-végrehajtásának gyakorlata a jogszabályokban is deklaráltak ellenére – a foglalkoztatás-, kezelésközpontú szemlélet helyett – a megőrzés funkcióját helyezte előtérbe. Ennek jellemző és rendkívül szemléletes mutatója a büntetés-végrehajtási intézetekben a kezelő (nevelő), illetve a felügyelő személyzet számokban kifejezhető aránya.

Napjainkra a neveléstudomány fejlődése túllépett az őrzéscentrikus modell kizárólagos dominanciáján. Nem elhagyva, hanem sokkalta inkább kiegészítve azt, új eljárások, programok, kezelési stratégiák kopogtatnak a büntetés-végrehajtás ajtaján. Ezek közül némelyik évszázados pedagógiai ismeretek újragondolásaként, némelyik külföldi, átvételre érdemes gyakorlatként, más, hazai szakemberek által kifejlesztett módszerként kerülhet a fiatalkorúakkal kapcsolatban alkalmazható lehetőségek tárházába. A felsorolásra kerülő kezelési lehetőségek a javítóintézeti nevelés, az orvostudomány vagy a külföldi büntetés-végrehajtási rendszerek gyakorlatában értékes tapasztalatokkal működő modellek, amelyek a hazai, fiatalkorúakkal foglalkozó szakemberek számára is elérhető tudományos dokumentációval és általánosan megvalósítható módszertannal rendelkeznek.

Szocializáció, reszocializáció

A fiatalkorú fogvatartotti populáció egy nem elhanyagolható része rendkívül súlyos helyzetű, testi- vagy pszichikai elmaradásban lévő, sok esetben sérült, iskolázatlan, sze-

gény sorban, emberhez méltatlan körülmények közt nevelkedett tinédzserekből áll. Személyiségfejlődésük az életüket meghatározó első évek tapasztalatának kétségbe ejtő lenyomatát mutatja, beilleszkedni képtelen idegenként léteznek egy velük szemben mindenben elutasító társadalomban. Kiszolgáltatottnak keresik a túlélés lehetőségeit egy mindinkább vagyoni-, illetve szellemi cenzust alkalmazó világban. A fejlődésükből elmaradt építőkövek hiányában fogódzó nélkül állnak a körülöttük kavargó, sokféle, eltérő értékrendet hirdető kulturális áramlat viharában, amelyben leginkább az erőszak, a szexualitás és a pillanatnyi szükségletek kielégítése dübörög – minden mást maga mögé utasítva.

Ezen csoport fogva tartása során a büntetés-végrehajtási intézet kezelő tevékenysége a befogadás pillanatától kezdődően a közösségbe helyezéssel, a közösségbe való beilleszkedés előkészítésével sürgetően megjelenő igényként jelentkezik. Vannak, akiknél az alapvető együttélési normákra, valamint a társak jelenlétének elfogadására való felkészítés is komoly hiányosságokat tár fel. Másoknál a huzamosabb tartamú szabadságvesztés során jelentkező depriváció következtében vagy a szabadulásra történő felkészítés keretében válik szükségessé ezen készségek átgondolt fejlesztése.

A fogvatartotti közösség elfogadása – miként a társadalom közösségébe való sikeres visszailleszkedés is – közösségi nevelést feltételez. A közösség személyiségformáló hatása vitathatatlan tételként nyert elismerést a pszichológiai, valamint pedagógiai gyakorlatban. A fiatalkorúak személyiségében megmutatkozó sarkalatos problémák (agresszivitás, kontrollnélküliség, a tolerancia hiánya, érzelmi sivárság, túlzott énközpontúság) a büntetés-végrehajtás számára a csoportba helyezés pillanatában a fogvatartotti közösségben megoldandó feladatként jelentkeznek.

Drámapedagógia

A hazai büntetés-végrehajtási gyakorlatban csiráiban több éve megfigyelhető, ám sem lehetőségeinek megfelelően nem kezelt, sem nevében nem nevezett alapvető kezelési módszer a drámapedagógia.

A közösség erejének segítségül hívása az egyén alakításában a gyakran konfliktust hordozó emberi élethelyzetek eljátszásával, feldolgozásával Comenius óta („Schola Ludus”, Sárospatak 1656.) ismert a magyar neveléstudományban.

A drámajátékok az emberépitést célozzák, feladatuk a személyiségformálás, a kapcsolatfelvétel, a kapcsolattartás, a közlés megkönnyítése. A dramatikus alkotójáték tulajdonképpen pontosan megfogalmazható szocializáló tevékenység. A büntetés-végrehajtási nevelésbe illeszthető drámapedagógia nem a színjátszásra helyezi a hangsúlyt (bár meggyőződésem, hogy kitarító munkával a fiatalkorúak közti kvázi „diákszínjátszás” – és ezáltal a számukra egyébként elérhetetlen művészi alkotások „megtapasztalása” – is megvalósítható lenne). Számunkra a szociodráma kínál kellően ki nem aknázott lehetőségeket. Jacob Levy Moréno gondolataival megfogalmazva: „egy téma szociodramatikus feldolgozása azon az elven alapszik, hogy az ember szerepjátszó lény, minden egyént bizonyos szerepváltozások jellemeznek, ezek szabják meg viselkedését, és minden kultúra létrehoz egy jellegzetes szereprendszert, amelyet nagyjából ráerőszá-

kol az adott társadalom minden tagjára. A dramatizálásban a kultúra adott rendszerét kell szociodramatikusan megjeleníteni. Ennek legfőbb módja az, hogy egy adott társadalom különféle kultúrköreinek, csoportjainak a konfliktusát dramatizáljuk.”

Elsősorban irányított, vitaindító szerepjátékokról van szó, olyan emberek körében, akik nem tanulták a szerepjátszást, sejtelmük sincs a közösségfejlesztő gyakorlatokról. A drámapedagógia módszerének a fiatalok büntetés-végrehajtási intézeteiben meg tapasztalt gyakorlata az EQUIP. A holland börtöntapasztalatok alapján kísérleti jelleggel hazánkban is megvalósított 40 órás program csoportfoglalkozások keretében kísérte meg a résztvevő fiatalok fogvatartottakban a hiányzó vagy rossz irányban rögzült szocializációs készségeket kialakítani, alakítani, mintegy „felvertezni” őket. A Baramya Megyei Büntetés-végrehajtási Intézetben 2003 novemberétől 2005 júniusáig, a szirmabesenyői Fiatalok Regionális Büntetés-végrehajtási Intézetében 2003 októberétől 2006 novemberéig tartó időszak tapasztalatainak publikált dokumentációja alapján megállapítható, hogy a fiatalok fogvatartottak kezelési stratégiájában a csoportterápiára építő dramatikus foglalkozásoknak kulcsfontosságú szerepe van. Ki szeretném emelni, hogy e program nem csupán a fogvatartotti közösségben tekinthető sikeresnek, hanem a végrehajtásban résztvevő személyi állomány szemléletmódjában, kommunikációjában is értékelhető előrelépést eredményezett.

A 2007. évben több büntetés-végrehajtási intézetben is lehetőség nyílt az esztergomi Szent Jakab Alapítvány „Ne tedd!” elnevezésű bűnmegelőzési programjának megvalósítására, amely során rövid oktatófilmekben bemutatott konfliktusok és viselkedésminták csoportfoglalkozáson történő értékelése által kapott szerepet a közösségi értékeket személyiségfejlesztő hatása.

A drámapedagógia a büntetés-végrehajtás keretei között a rendelkezésre álló személyi állomány által is megvalósítható lehetőséget jelent a fiatalok fogvatartottak viselkedésterápiás, agressziókezelő vagy bűnmegelőzési célzatú kezelésére. A módszert alkalmazó, végeredményben azonos pedagógiai eljárást megjelenítő programok közül több, kedvező tapasztalattal nyert kipróbálást. Szomorú, hogy a kedvező tapasztalatok ellenére ezek intézményesítése elmaradt. E módszer azonban komoly távlatokat nyithat meg a fiatalokkal való foglalkozás terén akár a már meglévő programokhoz történő csatlakozás (például az Országos Bűnmegelőzési Központ és a Magyar Drámapedagógiai Társaság között 2003-ban kötött megállapodás, „Impulzus tábor” bűnmegelőzési célú drámapedagógiai programok megvalósítására), akár úttörő próbálkozások támogatása (például bábkészítéssel, bábjátékos terápia) során.

Kisállat-terápia vagy állatasszisztált terápia

A csoportban megvalósuló személyiségfejlesztő foglalkozások másik, kiemelt figyelmet érdemlő területe a hazai büntetés-végrehajtási gyakorlatból hiányzó, a javítóintézetekben viszont bizonyos részleteiben eredményesen alkalmazott kezelési program: a kisállat-terápia.

A kisállat-terápia célja az ember-állat kapcsolat tanulmányozása, az e területet érintő kutatások kezdeményezése, támogatása, a téma népszerűsítése; az állatok közremű-

ködésével végzett megelőző, gyógyító, rehabilitációs tevékenység módszereinek kidolgozása, koordinálása, elősegítése, támogatása, gyakorlása; az emberi élet minőségét állatok közreműködésével javító eljárások kidolgozásának és a gyakorlatban való alkalmazásának elősegítése.

A terápia a fogvatartotti csoportok kezelésében több megközelítésben alkalmazható. A gondoskodás, együttélési készségek, képességek fejlesztésére rendkívül jól működő rendszerként tanulmányozható a javítóintézetekben (Szőlő utcai intézet Budapesten, Debreceni Javítóintézet) kialakított gyakorlat alapján. Ennek keretén belül a fogvatartotti közösség az intézetben e célból elhelyezett kisállatokkal (egzotikus madarak, kismamák, halak, kutyák) végzett közös tevékenység során tapasztalja meg az együttes munkával megvalósított gondoskodás rendszerességét, örömet, az érzelmek sokak számára ismeretlen élményét.

A kisállat-terápia emellett lényegesen aktívabb szerepkörben is segítségül hívható. Túllépve az állatok közvetlen fogvatartotti környezetben történő elhelyezésének alapvetően passzív szerepkörén, megfelelően felkészített, terápiás foglalkozásra kiképzett állatokkal a személyiségfejlesztés, agresszió-kezelés új területei válnak elérhetővé.

Az ispotályokban, menhelyeken élő, hátrányos helyzetű emberek állapotának javítására, illetve a társadalomba történő visszahelyezkedésük elősegítésére már a közép-korban segítségül hívták a társállatokat. Az állatasszisztált terápiát mint módszert B. Levinson amerikai pszichológus dolgozta ki az 1960-as években, először érzelmileg zavart, illetve árva gyerekek gyógyítására. A módszert később kiterjesztette súlyos, gyógyíthatatlan betegek segítésére (enyhítette a depressziójukat), illetve idősekre, akiknél

az egyedüllét és a magány miatti szellemi és fizikai leépülést tudta gátolni az állatterápia segítségével. A Corson házaspár intézetben kezelt betegeknél a terápiás állatok általános motiváló és szociális facilitátor szerepét emelte ki.

Az állatok, gazdáik, illetve különféle szakemberek bekapcsolódnak a gyógyító, nevelő, egészségmegőrző, prevenciós munkába vagy a rehabilitációba. Ez azt jelenti tehát, hogy az állatasszisztált program nem önálló terápiás módszer, hanem mindig abba a terápiás eljárásba épül be, annak az eszközeit használja, melyben az aktuális páciensek éppen részt vesznek. Ugyanakkor az állatok jelenléte olyan jótékony hatásokkal jár, melyek minden állatasszisztált program során megtapasztalhatók.

Az állatasszisztált tevékenységek két nagy csoportját különböztetjük meg: az *aktivitást* és a *terápiát*, mindkét esetben speciális kutyák gazdáikkal látogatnak el különféle célcsoportokhoz, ahol a kutyák és az emberek közös, játékos foglalkozáson vesznek részt. Ezek közös vonásai a következők:

- mindkettőben egy vagy több kutya és a gazdáik dolgoznak a résztvevők csoportjával (ritkábban egyéni foglalkozások is előfordulnak),
- a foglalkozások előre meghatározott részét képezik a résztvevők számára kidolgozott programnak,
- a kutyának mindkét esetben ugyanazoknak a feltételeknek kell megfelelnie mind alkalmassági, mind képzettségi és állategészségügyi szempontból,
- a foglalkozások keretei hasonlóak,
- a végrehajtott feladatok, játékok is lehetnek hasonlóak,
- mindkét esetben számíthatunk az állat jelenlétében bekövetkező általános jótékony hatásokra (testi, szellemi, érzelmi területeken),
- a foglalkozások legfőbb célja az ember–állat kapcsolat elősegítése, a kötődés kialakítása, a fizikai kontaktusok számának növelése (ezek hatására alakulnak ki a várt hatások).

A terápiás programok olyan *célorientált beavatkozások*, melyek során egy, bizonyos kritériumokat teljesítő állat jelenléte, aktivitása a terápiás program része, és a páciensek fizikai, érzelmi, szociális és kognitív funkcióinak javítását tűzi ki célul, miközben a változásokat a személyzet dokumentálja. A terápia során – egy szakmai protokoll szerint – a páciens a terápiás csapat segítségével alakít ki kapcsolatot az állattal (simogatás, etetés, sétáltatás, speciális feladatok stb.). A terápiás programok egyéb sajátosságai:

- A program kidolgozását mindig a résztvevőket jól ismerő, az ő terápiájukat végző szakember és a kutyás stáb együttesen végzi, és a kutyák részvételét, az állatos feladatokat beépítik a terápiás folyamatba, annak szerves részévé teszik. Jó példája ennek, amikor a gyógytornász az újonnan megtanított mozdulat begyakoroltatását kezdetben szemtől-szemben helyzetben végezteti a beteggel, amikor azonban a mozdulat kivitelezése pontos, viszont a sok ismétlés miatt a páciens már nem szívesen működik együtt, becsatlakoznak a kutyák, és a mozdulat beépíthető a velük való játékba (pl. apport-játék során a labda eldobása megfelelő karral, előírt magasságból, adott szögben). Vagy: a súlyosan, halmozottan sérült gyerekek apró részletekből, lépésről lépésre megtapasztalhatva alakíthatják ki összbenyomásukat a kutyáról, egy számukra új élőlényről: előbb csak a mozgását és a színét látják, majd kitapintják a testét, kontúrjait, közben érzékelik testmelegét, szívverését, szőrének minőségét, hallják a lihegést vagy az ugatását, érzik a szagát, és kialakítanak vele egy egészen különleges kapcsolatot, ami nem a verbális kommunikáción alapul. Ez aztán kiindulópontja és motíválója sok-sok elkövetkező tanulásnak, fejlődésnek.
- A foglalkozások gyakrabban csoportosak, ritkábban egyéniak. A program teljes idejére egymásra épülő óravázlatokat dolgoznak ki, minden foglalkozás kötött, előre megtervezett rendben zajlik (azok a feladatok és olyan sorrendben követik egymást, ahogy azt a szakemberek megfelelőnek ítélik), a feladatok egyénre szabottak. A foglalkozásokat szakember vezeti.
- A foglalkozásokat dokumentálják (jegyzőkönyv, videofelvétel), és a változásokat mérik (standardizált tesztekkel, állapotfelméréssel, videó-elemzéssel).

Az állatok terápiás szerepétől elkülönülten említendő az állatokkal való foglalkozásnak munkáltatás jelleggel megvalósított alkalmazása (például Aszódi Javitóintézet), amely nem elsősorban gazdasági tevékenységként, sokkalta inkább munkaterápiaként fontos a lehetőségek számbavétele során.

Munkaterápia

A munkaterápia vagy a terápiás munka fogalma nem idegen a magyar büntetés-végrehajtásban. Sajnos a fiatalkorúak vonatkozásában jelenleg ez a terület teljesen kiaknázatlan. A terápiás foglalkoztatás kezelési programba történő beillesztésére több példa áll rendelkezésre a hazai, valamint a külföldi gyakorlatot méltató szakirodalomban. A hazai példák között a büntetés-végrehajtás jellemzően felnőtteket foglalkoztató, alapvetően termelő beállítottságú munkáltatási tevékenységén kívül figyelmet érdemelnek a társadalmi jóvátétellel összefüggő programok (például a Balassagyarmati Fegyház és Börtön „Adj esélyt, hogy jóvátegyem!”, a Heves Megyei Büntetés-végrehajtási Intézet „Börtön a városért” programja). A fiatalkorúak vonatkozásában – szélesebb körben körültekintve – figyelembe vehető a javítóintézetek önellátó rendszerű kertészeti programja. Ez utóbbi jelentősége több vonatkozásban is említésre méltó, hiszen hangsúlyos a saját felhasználásra termesztett növények előállítására közösen végzett munka.

Megítélésem szerint e terület fejlesztése nem gazdasági, hanem nevelési kérdésként kezelendő. Úgy gondolom, a sokak számára kissé pejoratív tartalommal bíró munkate-

rápia a fiatalkorúak nevelésében méltatlanul kiaknázatlan terület. Ki szeretném emelni e helyen a már említett termelés-centrikus, illetve önálló célzatú foglalkoztatás mellett a társadalmilag hasznos tevékenység személyiségfejlesztő aspektusát. A társadalmi érvényesülés, beilleszkedés, normakövető élet lehetőségéből kirekesztett, már életük kezdetén marginális fiatal emberek számára – sőt talán a befogadó társadalomnak is – komoly támogatást nyújthatna a beilleszkedéshez, elfogadáshoz, ha a szabadságvesztés a szabadság elvonásán túl a közösségért végzett, építő tevékenységben nyerne értelmet (például sérült, fogyatékkal élő emberek számára gyártott segédeszközök). A szirmabesenyői Fiatalkorúak Regionális Büntetés-végrehajtási Intézetében a Vakok és Gyengénlátók Szövetségének Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Szervezetével létrejött megállapodás alapján a gyógyító-nevelő csoport tagjainak napirendjébe épített tevékenységgel, szervezett munka keretében oktatási segédeszköz („hangoskönyv”) készítésével kezdtük meg ennek megvalósítását.

Rövid nemzetközi kitekintés

A fiatalkorú fogvatartottak kezelését illetően megfigyelhető európai gyakorlat jelentős eltéréseket mutat. Kiemelt lehetőségek számunkra elsősorban az együttműködés előtérbe helyező rendszerek (pl. Hollandia, Írország) gyakorlatának megismerésében rejlenek. Nem véletlen, hogy a dramatikus elveken nyugvó kezelési eljárás holland szakemberek közvetítésével, holland gyakorlatként jelenhetett meg a hazai büntetés-végrehajtásban. Jóllehet az angol büntetés-végrehajtási rendszer alapvetően eltérő szakmai megközelítésű, mint a holland, az ottani szakirodalom kiemeli a fiatalok nevelésében a dramatikus lehetőségek szerepét (Drama in Education, Theatre in Education).

Bár az európai büntetés-végrehajtási gyakorlatban való alkalmazására konkrét példát nem találtam, az angol nyelvű szakirodalom bőséges helyet szentel a családterápia intézményének. A büntetőintézetben végzett családterápia mint program nem csupán a

fogvatartásban lévő fiatalkorú kezelésére fordít figyelmet, hanem a bűnismétlés megakadályozása terén remélt hatatos eredmények elérése érdekében a szülőket is be kívánja vonni. E lehetőség széleskörű alkalmazása a hazai büntetés-végrehajtásban, úgy vélem, túlnő a szervezet személyi és anyagi lehetőségein.

Szülői csoport foglalkozása a szirmabesenyői Fiatalkorúak Regionális Bv. Intézetében

Összefoglalás

A büntetés-végrehajtás nevelési tevékenységének bővítésére, színésítésére több értékes hazai és nemzetközi példa szolgálhat mintaként.

Rövid összefoglalóban a teljesség szándéka nélkül azon lehetőségeket kívántam felsorolni, amelyek részben vagy egészben eredményesen alkalmazhatók az intézetek személyi állományának létszáma és ezen állomány leterheltségének ismeretében, illetve az intézetek működését meghatározó költségvetési és jogszabályi körülmények között. A felsorolásban nem kívántam kitérni azon lehetőségekre, amelyek csupán jogszabályi változtatással vagy az intézményrendszer részleges átalakításával lennének megvalósíthatók (új nyitott, részben nyitott intézetek létrehozása).

A fiatalkorúak büntetés-végrehajtásának hazai kezelési gyakorlata száz esztendeje európai színvonalat képviselt. A napjainkban megfogalmazott európai börtönszabályok főbb pontjai az akkor képviselt értékekkel összecsengenek. Anélkül, hogy e területen visszaesés következett volna be, a pedagógia, pszichológia terén tett felismerések e rendszert jelentősen túlhaladták. Megítélésem szerint a büntetés-végrehajtás számára még a jelenlegi, több vonatkozásban kedvezőtlen helyzetében is van reális esély a felzárkózásra. Ennek megtételére pedig az intézetekben a fogvatartotti állomány körében nap mint nap tapasztalt aktuális problémáknál aligha szolgálhat más alaposabb indokul.

Fotók: Fiatalkorúak Regionális Bv. Intézete, Szirmabesenyő

